

PRISELJENSKI PISATELJI V NEMČIJI: USTVARJALNA MOTIVACIJA

Venčeslav Šprager

Domovina in jezik

Življenje v diaspori postavlja splošne definicije pojmov domovina, tujina, domači in tuji jezik pod vprašaj. Ti pojmi postanejo v diaspori odprtejši, kompleksnejši in dovolj problematični, da zahtevajo novih definicij, s čimer lahko predstavljajo enega osrednjih ustvarjalnih izzivov izseljenstva.

Pojmu domovina pripada poudarjeno mesto v zavesti vsakogar, ki se iz kakršnegakoli razloga naseli kot priseljenec v tujini. Pomen tega pojma v književnem delu priseljenjskih piscev je mnogovrsten, saj posamezni avtorji različno doživljajo svoje razmerje do domovine, odtujevanje in navezanost nanjo. Ta različnost se nanaša na njihovo čustvo do domovine tako v času pred odhodom iz rojstne dežele kot tudi pozneje v diaspori.

Prav tako raznolika je tudi njihova uporaba jezika, ki kaže na njihov odnos do materinščine in tujega jezika. Nekateri pisatelji so objavljali že pred izselitvijo ali begom v tujino¹ in so tudi v novi, »zračni« domovini ustvarjali v maternem jeziku,² drugi so postali avtorji v mediju novega jezika.³ Najmanj je takih, ki v diaspori vrsto let pišejo v obeh jezikih. Prav med njimi pa bomo našli večino tistih ustvarjalcev, ki so na kulturnem in jezikovnem področju prevzeli vlogo posrednika med izvirno domovino in tujino. Mnogi – med njimi je, denimo, avtor Chiellino – svojih literarnih del ne namenjajo bralcem v »stari domovini«. Vsekakor pa lahko izguba domovine prinese impulze za književno ustvarjanje.

Zanimiv je poskus, da bi pojem domovina osvetlili z zornega kota jezika, ne pa z vidika geografsko pogojene definicije tega pojma. Gre za tendenco, da bi iskali domovino v jeziku, jo tam izoblikovali in akceptirali. Rumjana Zacharieva piše: »(V novi domovini) sem se počutila doma, ko sem začela pisati v nemškem jeziku.«⁴ S to izjavo je povezano vprašanje, ali smo sploh lahko domači v tujem jeziku, ali lahko to postanemo, saj v tem novem jeziku manjkajo izkušnje iz otroških let.

¹ Jean Apatride, *Wurzeln in der Luftheimat*, v: I. Ackerman in H. Weinrich (izd.), *Eine nicht nur deutsche Literatur*, München: Piper, 1986, (Serie Piper), 33. (Književnik Jean Apatride je madžarskega rodu, od leta 1964 živi na evropskem zahodu.)

² Apatride, 35.

³ Apatride, 36.

⁴ Rumjana Zacharieva, *Zum Schreiben in fremder Sprache*, v: Ackerman in Weinrich, 23. (Pisateljica Rumjana Zacharieva je Bolgarka, od leta 1970 živi v Nemčiji.)

Moje osebne izkušnje mi dovoljujejo, da na to vprašanje odgovorim z nedvoumnim DA. V mojem primeru sta bila posebno pomembna dva dejavnika. Z ozirom na okoliščine nisem v svojih otroških letih nikoli spoznal bivališča, ki bi zame lahko predstavljalo čustveno gnezdo z vsemi svojimi pozitivnimi in negativnimi pojavi. Prav tako nisem nikoli spoznal nobene zaupne osebe in še manj kraja, kjer bi moje »korenine« lahko »dremale v domači zemlji«. Posledica tega je bila, da sem imel vse od odhoda v tujino leta 1962 le malo kontaktov s svojimi rojaki ali s svojim maternim jezikom. Govorni in pisni medij novega jezika je bil zame torej samoumeven. To dejstvo je zagotovo okrepilo moje nekoliko površno mnenje v mladih letih, češ da se počutim povsod doma. Mladostno stališče sem pozneje relativiral, izgubilo je svojo izključnost, ohranilo pa se je kot okvirno načelo.

Mnogoteri razmišljanja o tematiki »domovina« obravnavajo povezanost in odtujenost od domovine, vključujejo poglede v preteklost in načrte za prihodnost, pogosto predstavljajo tudi idealizirane poglede na domovino (posebno v prispevkih avtorjev iz diaspore v različnih časopisih izseljenskih društev). V nekaterih literarnih delih zdomskih piscev lahko opazimo domala bajeslovno razsežnost pojma domovina.⁵ K vsemu temu se pridružujejo kritični in tudi ekstremni pogledi na rojstno deželo.

Razmišljanja nekaterih avtorjev vključujejo celo vprašanje, ali je domovina sploh nujna. Morda zadošča že eno stalno bivališče. Značilno je, da mnogi čutijo fiksiranje na rojstno deželo kot motnjo normalnih odnosov v novi domovini, saj jih tam menda prepogosto vprašujejo, od kod prihajajo.⁶ Takšno povpraševanje naj bi pripadnikom dominantne večine po mnenju teh avtorjev olajševalo postavljanje pregrad med tujcem in domačinom. Yüksel Pazarkaya meni: »Počutim se domač (v novi domovini), ko je moje poreklo pozabljeno.«⁷ K vsemu temu lahko prištejemo še neumestno razmišljanje, ki se tu in tam pojavlja, namreč, da bi izguba domovine lahko prispevala k multikulturni družbi.

Gino Chiellino je mnenja, da ga ravno izguba domovine in ne domovina kot adresat njegove literature povezuje z Italijo. Tujine ne pojmuje v smislu geografsko pogojenega koncepta, temveč kot kraj zgodovine. Kot model za estetsko komponento motivacije za pisanje v tujem jeziku mu je služila knjiga Leonarda Sciascia *La Sicilia come metafora*.⁸

Said utemeljuje svojo pisateljsko motivacijo v izkušnji, da osamljenost v eksilu jemlje pisatelju poslušalca, vendar mu obenem odpira nov svet: »Eni iščejo pozabo, negirajo na ta način svojo preteklost in izgubljajo svojo identiteto. Drugi zopet iščejo nove resnice za svoja stara vprašanja.«⁹

⁵ Prav tam.

⁶ Gino Chiellino, *Die Fremde als Ort der Geschichte*, v: Ackerman in Weinrich, 13. (Književnik italijanskega rodu Gino Chiellino se je priselil v Nemčijo leta 1970.); Franco Biondi, *Die Fremde wohnt in der Sprache*, v: Ackerman in Weinrich, 25. (Pisec je italijanski priseljenc, v Nemčiji od leta 1965.)

⁷ Yüksel Pazarkaya, *Literatur ist Literatur*, v: Ackerman in Weinrich, 59. (Avtor je turškega rodu, v Nemčiji od leta 1958.)

⁸ Chiellino, 15.

⁹ Said, *Briefe, an wen?*, v: Ackerman in Weinrich, 18. (Pisatelj Said je iranski priseljenc, v Nemčiji od 1965.)

Pisateljevanje v tujem jeziku

Avtorji »inozemske literature«, kot jih v Nemčiji včasih imenujejo, so v manjšini in se poskušajo, kot vse druge manjšine, uveljaviti kljub težkemu položaju. Pred približno dvajsetimi leti se je pojavilo vprašanje, ali bi bilo to nemara lažje, če bi se identiteta manjšin »izbrisala«. V šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja so priseljsko literaturo v Nemčiji označevali z izrazom »literatura gostujočih delavcev« (*Gastarbeiterliteratur*). Franco Biondi je v znak protesta proti takšni razmejitvi od »domačih« avtorjev opozoril, da ga tudi v poklicnih krogih ne ožigosajo z oznako »gostujoči delavec – diplomirani psiholog«. ¹⁰ Podobno nesmiselna kot trditev, da obstaja specifična ženska literatura, je bila umetna konstrukcija »literature gostujočih delavcev«, saj književno delo teh avtorjev v času, ko se je zanj uveljavila omenjena oznaka, torej v začetku množičnega dotoka gostujočih delavcev, ni bilo fiksirano na kakršnokoli specifično tematiko – tudi ne na delavsko, ki jo oznaka (v nemščini) izrecno nakazuje. Ostra razmejitev med »domačimi« in priseljskimi avtorji pa je vendarle postopoma izginila.

Namesto avtorjevega porekla je postajala vse odločilnejši dejavnik kakovost literarnih del, vidik, ki je zadeval tako domače kot tuje avtorje in ki je naposled prerasel v naravno vez med obema skupinama ustvarjalcev. »Nacionalno poreklo naj končno stopi v ozadje in večja pozornost naj se posveča medsebojnemu življenju med manjšinami in večino,« je takrat zahteval hrvaški avtor Zvonko Plepelič. ¹¹ Začetno eksotično dojemanje tujcev in njihovega dela je oviralo realno in kvalitetno presojo teh del. Dandanes so težave književnega ustvarjanja – tako pri objavljanju kot tudi pri kritikah izdanih del – tako rekoč identične pri obeh skupinah.

Naslednje vprašanje je učinek političnega pritiska na pisateljevanje. V šestdesetih letih preteklega stoletja so v zahodnih deželah sprejeli mnoge politične begunce z vzhoda in jugovzhoda Evrope, tudi iz Turčije in Irana. Konec političnega pritiska mogočnežev na kritične avtorje v nekdanji Nemški demokratični republiki in v drugih socialističnih državah je bil povod, da so posamezni avtorji obmolknili. O tem pojavu so tekle pogoste diskusije. Kaže, da nekatere pisce politični pritisk motivira k pisanju in da ta motivacija v obdobjih relativne svobode mnenj izgine. Če je bil politični pritisk edina spodbuda za pisateljevanje, je avtor prenehal pisati. Ne verjamem, da obstajajo nepolitične življenjske poti avtorjev, ki živijo v diaspori. Literatura nastane, kadar mora nastati. Na ta potek skorajda ne moremo vplivati ali ga preprečiti. Zunanji vplivi, kot npr. politika ali osebni doživljaji, ga le pospešujejo ali zadržujejo.

O tem, kdaj je neki jezik tuji jezik, so možne različne ocene. In vendar: ali ni navsezadnje prav vsak knjižni jezik tuji jezik? Tudi tako imenovana materinščina, ki se je morajo učiti majhni otroci – »čisti« knjižni jezik, ki se mu mora priučiti otrok iz močno narečnega okolja, tudi ta je zanj ravno tako tuj. Seveda le tako dolgo, dokler ga

¹⁰ Biondi, 29.

¹¹ Zvonko Plepelič, *Warum ich an der deutschen Sprache Gefallen gefunden habe*, v: Ackerman in Weinrich, 48. (Plepelič je Hrvat, v Nemčiji že od leta 1957.)

vsaj nekoliko ne obvlada. Tujina biva v samem jeziku, menijo nekateri avtorji.¹² Zafer Šenocak je mnenja, da je vsak literarni jezik kot tak tuji jezik.¹³

Za določeno število avtorjev ima pisateljstvo v jeziku »nove domovine« povsem praktičen razlog: približati se novi domovini, se v njej znajti in spoznati njeno mentaliteto. Z drugimi besedami, pognati »zračne korenine«, kot to imenuje Jean Apatride,¹⁴ a ob tem najti tudi lastni jezikovni izraz, ki naj omogoča (individualno) predelavo različnih jezikovnih in kulturnih vplivov. Na drugi strani nekateri avtorji – med njimi Abdolreza Madjderey – odkrivajo povsem drugačno osnovo svojega literarnega dela. Pomembno jim je predvsem poetično čustvo, ki je neodvisno od jezika; v novem jeziku pišejo zgolj zato, ker pač že daljši čas živijo v izseljenstvu.¹⁵ Mnogim priseljskim piscem pa se vendarle ponuja možnost, da ta novi, »tuji« jezik oživijo, s tem da v iskanju *svojega* izraza, *svoje* besede, *svojih* stavkov v tem jeziku podvomijo v njegove jezikovne konvencije. »Inozemskemu« avtorju je v tem pogledu lažje hoditi po svoji poti, saj se mu ni treba orientirati, denimo, po Goethejevi, Schillerjevi ali Mannovi nemščini. Tako ima tudi več svobode za jezikovni eksperiment in nov začetek. K tej tematiki dodaja Franco Biondi: »Kot tuji razvijemo ne samo določeno senzibilnost za nianse in otipamo korak za korakom polivalenco jezika, temveč konsekvantno in polni dvomov presojamo jezik kot komunikacijo.«¹⁶ Po mojem mnenju se to ne nanaša na eksperimentalno literaturo, temveč na pomenske »vprašaje«, ki jih manjšinski avtor postavlja v kontekstu jezika večine. V principu je lahko prav manjšinski pisatelj tisti, ki jezik svoje (ustvarjalne) zbežanosti in strasti združi v proces potujčevanja jezika, kar se odraža v spremenjenih slovničnih pravilih, spremenjenem načinu izražanja – četudi iste vsebine. Tudi Paul Sars razmišlja o komunikaciji v jeziku večine: »Mogoče se kaže neka prednost avtorja nenemške materinščine, prednost, ki obstaja v tem, da si vsak avtor vsako sumljivo besedo trikrat ogleda, jo še in še pretehta, dokler se ne opogumi in jo uporabi za svojo resnico.«¹⁷

Avtorji v diaspori, ki so iz različnih kulturnih krogov in z različnimi osebnimi usodami prišli v tujino ali pa so morali tja pribegniti, imajo torej v novi, »zračni« domovini kljub vsej svoji raznolikosti vrsto razpoznavnih skupnih motivacij za literarno delo. Te so v največji meri pogojene z njihovim doživljanjem in dožemanjem pojmov domovina/tujina in domači/tuji jezik, saj gre za pojme, katerih tradicionalni pomen lahko v diaspori postane protisloven.

¹² Safer Šenocak, Rumjana Zacharieva in Paul Sars v Diskusiji v Bad Homburgu: Werner Reimers Stiftung, maj 1985.

¹³ Zafer Šenocak, Plaedoyer für eine Brückenliteratur, v: Ackerman in Weinrich, 65. (Avtor je turškega rodu, v Nemčiji živi od leta 1970.)

¹⁴ Jean Apatride, Diskusija v Bad Homburgu: Werner Reimers Stiftung, maj 1985.

¹⁵ Abdolreza Madjderey, Ohne Vermittler, v: Ackerman in Weinrich, 88. (Avtor je iranski priseljenc, v Nemčiji od leta 1959.)

¹⁶ Biondi, 31.

¹⁷ Paul Sars, Der »Umgang« mit der Sprache, v: Ackerman in Weinrich, 37. (Sars je holandski avtor, piše tudi v nemškem jeziku.)